

Človek proti prúdu PAVEL BRANKO rozpráva o svojom živote

Motto: Írsky vystahovalec sa priplavil do USA. Po absolvovaní vstupných procedúr ho konečne vpustili do mesta. Obzerá sa, krúti hlavou, také čosi nikdy nevidel. Zazrie poliša a ide k nemu: „Máte tu vládu?“ Poliš zdúpnie – takú otázku mu ešte nik nepoložil. Keď sa spamätá, odvetí: „Kde žijú ľudia, je aj vláda. Pravdaže máme.“ Pristahovalec viac nepotreboval: „Tak ja som proti!“
Írsky vtip

Tento vtip akoby bol osudom filmového publicistu, prekladateľa a spolupracovníka Rádia Slobodná Európa PAVLA BRANKA, jedného zo „svedkov 20. storočia“. Keď išlo o zásadné rozhodnutia, tento osud ho nikdy neopúšťal. Napriek sociálnemu cíteniu a socialistickému zmýšľaniu si týmto postojom neraz vyslúžil tvrdé postihy i nepriazeň totality.

* * *

Narodil som sa na francúzskej lodi

Moji rodičia, Daniel a Marta, sa roku 1920 vzali na Sibíri, kam mama ušla z dnešného Poľska, kde bývala neďaleko Varšavy a pracovala ako ruská úradníčka, patrila teda v Poľsku k cudzej mocnosti. Pochádzala zo zmiešanej rodiny. Jej otec bol Čech – emigrant. Babku som mal Nemku, niečo mám aj z poľskej krvi. Mama sa však pokladala za Rusku a vojnové zmätky ju zahnali až na Sibír do Irkutska. Tam stretla môjho otca, rakúsko-uhorského vojaka v zajatí. Mame, ako aj jej piatim sestrám rodiaci sa komunistický režim naháňal hrôzu, takže sa rozprchli po svete, a keď sa do nej môj otec v Irkutsku "zakukal", pre ňu to bola predovšetkým príležitosť uniknúť z „bolševického pekla“, a nie veľká láska. Z otcovej strany to zrejme láska bola a po skončení vojny mamu ako manželku repatriovaného zajatca pustili tiež. Vzala si ho pod podmienkou, že sa dá pokrstiť – a to rozhodlo, že sa ja narodím ako evanjelik.

Návrat domov bol anabáza – najprv vlakom do Vladivostoku, odkiaľ im plavba na veľkej, preplnenej a zle vybavenej lodi trvala vyše pol roka, kým sa okolo dnešnej Malajzie a Indie dostali do Stredozemného mora. Tak som sa narodil na Jadrane na francúzskej lodi menom Dr. Pierre Benoît niekoľko dní pred zakotvením v Trieste (stačilo ešte chvíľu počkať...). Prišiel som na svet za najhorších podmienok - mame pri pôrode nik nepomáhal, sama sa ošetrila, sama oviazala pupok, vlastne to mohla byť moja posledná chvíľa. Skrze toto vnútené dobrodružstvo som do svojho 21. roku mal nárok na francúzske občianstvo a keď vypukla vojna, otec mi dokonca radil, aby som oň požiadal. Keďže som však vždy všetko „vedel lepšie“, neposlúchol som, protifašistický odboj mal

dávno prednosť pred všetkým ostatným. Napokon, ktovie, čo by mi to bolo prinieslo – to je to známe keby bolo keby...

Nechcel som byť Žid (ako napísal Juraj Špitzer)

Ak mama bola Ruska, a pritom skutočný Rus v jej koreňoch neexistoval, otec pochádzal zo židovskej rodiny z Púchova, ale preňho zas nič neznamenalo židovstvo, bol skôr taký prešpurák bez Prešpurka, odchovaný na zmesi maďarčiny, nemčiny a slovenčiny. Pravda, mama, z rusko-poľského prostredia nasiaknutá predsudkami, verila všemožným antisemitským báhorkám vrátane rituálnych vrážd a nikdy mu neodpustila, že si vzala Žida – bár aj pokrsteného. Pritom mala aj rukolapnejšie dôvody než predsudky – keď pricestovali na Hačavu, v dome ešte bývala otcova nedorozvedená prvá žena, a také niečo zdvihne žľč aj bez predsudkov. Takže o detstve v harmonickej rodine sa u mňa naozaj nedá hovoriť.

Prvý medzi súrodencami

Mačence otvárajú oči vari ako sedemdnové, a ja som sedemdnový bol už v Gemeri na Hačave, odkiaľ otec odišiel pred niekoľkými rokmi na vojnu. Postupne prišli na svet ďalšie tri deti – dve sestry a brat Peter. Bol som bystré decko, v škole mi šlo všetko ľahko a medzi súrodencami som sa vždy pchal na prvé miesto, ako to s takými typmi už býva. Tú úlohu mi uľahčovalo, že moja o dva roky mladšia sestra Mária bola psychicky postihnutá. Nie od narodenia, ale raz za tmavej mikulášskej noci, keď za oknom začal reťazami rinčať čert, čosi sa v nej zlomilo a odvtedy až do smrti ostala vykoľajená.

Dnes vládne humanistická snaha vtiahnuť postihnutých do spoločnosti, ale to je pomerne nový jav. Takíto chudáci bývali na posmech, a u nás doma to nebolo inak – na jej obranu sa stavala len mama. Takže sme mali v rodine fackovacieho panáka, ktorý „nebol normálny“, a to bol ťažký biľag. Anička, o trochu mladšia, bola milé, inteligentné dievča, lenže krátko po vojne zomrela na týfus. Bývala súčasťou našich pestiev rovnako ako šarvanec Peter, mladší odo mňa o sedem rokov.

Hačava - kolónia

Bývali sme na Hačave, pri robotníckej kolónii. Bola tam magnezitka, ktorá stojí a funguje dodnes. Pracovalo v nej, podľa potreby, 150-300 robotníkov, a všetkých obhospodárilo päť úradníkov. Jedným z nich bol môj otec, vedúci skladu čiže magazínu. Dnes by si fabrika s tristo robotníkmi také skromné vedenie asi nevedela predstaviť, napriek bohatej elektronickej výbave. Asi to má čosi do činenia s Parkinsonom. Fakt je, že to pod vedením riaditeľa so štyrmi podriadenými vtedy šlo.

Pravda, robotníci bývali v psích podmienkach, inak sa to nazvať nedá. Keďže celá kolónia stála na úbočí, radová zástavba, zapustená do svahu a zložená tuším zo šiestich dlhočizných nízkych barakov, pripomínala z dnešného pohľadu

najskôr kravíny, ibaže oveľa užšie a nižšie, a vchody do obytných buniek boli v dlhých radoch vedľa seba. Keď ste otvorili dvere, dostali ste sa rovno do tmavej kuchyne, za ktorou bola ešte izba, a to bol celý robotnícky byt. Toto boli naozaj králikárne – dnešné paneláky sú oproti nim nepredstaviteľný luxus.

My sme bývali v samostatnom domčeku, ktorý je dodnes obývaný a keď som ho pred desiatimi rokmi navštívil, vôbec mi nezaimponoval. Ani jeho úzucká záhradka, hraničiaca so strmým svahom haldy, na ktorej domček stojí, ani ešte užší zadný dvorček ukradnutý svahu kopca, kde býval kedysi chlievik s husou. Bol to však priestor môjho detstva, kde som povynachádzal a zostrojil parnú turbínu či fungujúcu ponorku kapitána Nema, a už to, že som takýto priestor mal, ma punciovalo za pánča, ktorým som nechcel byť. Najradšej som unikal medzi robotnícku decká, často ufúľané a bitkárske, kde sa mi neraz aj ušlo, lebo do bitky som nikdy nebol. Ale hoci sa mi medzi ne prenikalo ťažko, nachádzal som tam popri drsnosti viac spontaneity a hravosti než medzi deťmi z úradníckych rodín, medzi ktoré ma rodičia, podobne ako súrodencov, proti mojej vôli tlačili.

Hačava detstva a mesačná krajina

V detských spomienkach mám Hačavu ako hornatý kraj plný zelene. Ak odhliadneme priamo od továrne, kraj s čistou Rimavou, kde sme sa v zime sánkovali, v lete kúpali a chytali raky, nemohol byť až taký poničený. Keď som ju v 90-tych rokoch po dlhej prestávke znova navštívil, našiel som mesačnú krajinu na úrovni severných Čiech. Socializmus v totalitno-byrokratickom vydaní dokázal, na čo sa ani vykorisťovateľský kapitalizmus nezmohol. A pritom pre mňa Slovensko stále patrí k úchvatným krajinám a keby malo more, v mojich očiach by mu prírodne nič nechýbalo. Toľko rozmanitých prírodných krás na takej malej ploche! Svet prírody v kocke.

Otec, dosť pôžitkársky človek, si rád zajedol, v rodine bol mäkký a skôr pred mamou utekal. Spoločnosť úradníkov sa večer stretávala pri kartách či šachu, debatovalo sa, zväčša po maďarsky. Skoro každý rok chodieval otec do kúpeľov, hlavne do Piešťan, neviem, či za vlastné alebo „na Krankasu“. Mama mu zazlievala, že ona musí byť stále doma, on sa zas tešil, keď vypadol spod papuče. Mama, ktorá otca o hodne prežila, ku koncu života neraz spomínala, že bol vlastne fajn človek a ona mu krivdila. Ale čo človek už napraví neskorou ľútosťou...

Intoleranciu má človek vrodenu, tolerancii sa musí učiť

Cez prázdniny ma otec brával do Púchova, kde som sa stretával s rodinnými koreňmi. Otcova sestra bola ortodoxná židovka, vdova s dvoma synmi, ktorú živil obchodík so zeleninou. Jeden syn, teda môj bratanec, o pár rokov starší Ivo, bol otvorená hlava a imponoval mi, druhý bol mentálne postihnutý. Toto prostredie som bytostne neznášal pre jeho sviečkovú zatuchnutosť a bratanec, výbojný marxista, bol v tom odmietaní ešte radikálnejší. Slovom, k tolerancii

som mal ďaleko a ovzdušie ortodoxie ma odpudzovalo. Nielen židovskej, aj kresťanskej, ale tú som poznal iba zďiaľky, takže mi neklala oči.

V Púchove bývali aj iní naši židovskí príbuzní, ale už vzdialenejší. Jeden z nich bol notár, celá rodina asimilovaná, tam som sa cítil lepšie, ibaže tam to zas páchlo panštinou. U nás doma panština nevládla, bol iba istý odstup od robotníckeho prostredia, daný materiálnou úrovňou. Z vtedajšieho robotníckeho platu – ak sa nepamätám zle, bývalo to 300-500 korún – sa ako-tak dalo vyžiť, lebo každá rodina si zvyčajne prilepšovala ešte nejakým tým políčkom. Lenže úradníci mali niekoľkonásobok, boli teda páni, môj otec s nimi. Na porovnanie – keď po štyridsiatich rokoch služby odchádzal do dôchodku, vymerali mu hodne nad dvetisíc korún mesačne, čo boli v tridsiatych rokoch slušné peniaze.

Tety ako cudzí element

K životu na Hačave patrili aj pobyty maminých sestier. Mama ich mala päť a jedného brata, svetová vojna a revolúcia ich rozprášila do celého sveta. Mame sa podarilo uchytiť sa, ale mnohé sestry na tom boli zle. Mama im preto postupne doma poskytovala azyl. O peniaze nešlo, ale bola z toho jedna z permanentných trecích plôch. Otec nesúhlasil, lenže bol pod papučou. Čiže to takzvané harmonické detstvo poznám iba z literatúry. U nás sa nevyskytovalo.

Pamätám si najmä tetu Soňu, a to v zlom, hoci iste nebola zlý človek. Mala však zvláštnosť: vo dne vyspávala, v noci čítala. Pravda, my deti sme bývali hlučné, a to bola ďalšia z trecích plôch. Nuž a keďže pamäť si zachováva najmä extrémne zážitky, mne utkvelo v pamäti, ako ma teta Soňa naháňala a aj zbila kutáčom, hoci tentoraz som ju zo spánku náhodou nevytrhol ja. Keď na to prišla, ťažko ju to zronilo a pokúšala sa udobriť si ma. Ale takéto zážitky ostanú v človeku zrejme až do smrti, hoci už nie ako trauma, iba ako spomienka. Ale ostanú a prekryjú množstvo iných, objektívne závažnejších.

Panské rodiny mávajú samozrejme slúžku, aj my sme mali. V súvisi s ňou si spomínam na bizarnú príhodu s prvou mačkou svojho života. Sivobielo tigrované privandrovalča ešte nemalo meno, ale živiť sa už potrebovalo, hoci aj ilegálne, a tak keď čosi potiahlo, spolu so zmetákom ho z kuchyne vyprevádzala aj drsná nadávka, ktorú som pokladal za meno, a tak sa z bezmenného tvora stala Cikua. Rodičia vnucovali rôzne alternatívy, ale ja som si svoju Cikuu už za nič nedal vziať, a rodičom puritánstvo zas nedovoľovalo vysvetliť, prečo im Cikua kole oči. Tak zvieratko aj dožilo svoj vek pod tým poburujúcim menom.

Uvedomelý Slovák

Hačava je zmiešaný maďarsko-slovenský kraj. Každý tam vedel po slovensky aj po maďarsky. Rád som chodieval za pánom Kissom, robotníkom z magnezitky. Bol malý, zavalitý, priateľský, s večnou fajočkou v ústach. A tak, ako som nakúpil v škole, vykladal som mu, Maďarovi, ako nás Maďari tisíc rokov utláčali. Našťastie som však mudrlantsky uzavrel, že aj tak mi je milší slušný Maďar ako lump Slovák, čo ho veľmi potešilo. A tak hoci reči sa na mňa

inak priam lepili, pod vplyvom školy som maďarčinu odmietal, a to v kraji, kde ju ovládal takmer každý. Dodnes maďarsky neviem, ibaže dnes ma to mrzí. Materčinou mi je ruština, veď za mala som s mamou býval najviac, a ona sa po slovensky musela najskôr naučiť, takže slovenčinu som sa učil až ako druhý jazyk. Mali sme aj milovanú babičku, ktorá nevedela inak, iba po nemecky, čiže som vyrastal obklopený tromi jazykmi. Ba vlastne štyrmi, ibaže proti tomu štvrtému som sa dal poštváť. Nuž čo, decko – všelikomu to ostalo až do dospelosti...

Rebelom od detstva

Ako som už vravel, utekal som z domu medzi proletárske deti. S učením som problémy nemal, nepotreboval som vyesedávať nad učebnicami. Nad knihami, to áno, ale času vystávalo dost. A tak som sa tlačil do spoločnosti, ktorá ma síce celkom neodmietala, ale zato mi vždy dávala najavo, že som v nej pánča. To charakterizovalo aj moje školské roky. Na Hačave sme mali jednotriedku a náš učiteľ bol zrejme deviant. S radosťou dával dievčatá kľáčať na polienka či im vyhrnoval sukne, keď im sádzal na zadok. Vyžíval sa v svojráznej sexuálnej výchove. Keď sme chlapci na otázku: Kto má širšie boky, chlap či žena? jednohlasne volali, že chlapi – veď akože by to bolo, aby žena v niečom prevyšovala chlapa? – opravil nás: Ženy, lebo musia rodiť! Vulgárne lascívny úškrn, ktorý mal pri tom na tvári, vidím dodnes.

Nikdy sa ma nedotkol, lebo jednak som vždy vedel, a na "pánča" by si možno ani nebol trúfol. Inak však v jednotriedke vládli telesné tresty, proti ktorým sa vo mne všetko búrilo, takže rebel sa vo mne rodil už v šiestich-siedmich rokoch. S robotníckymi chlapcami sme spolu chytali chrústy, roháče, chodili na raky, na výlety. Nebol som celkom ich, ale aj tak som chcel byť medzi nimi. Prijímali ma iste aj so zadnou myšlienkou. Robotnícke deti sa v tých králikárňach zväčša totiž nemali kde učiť, najmä keď bolo v rodine viac detí. Nuž a ja som bol naporúdzi a vedeli, že kde sa dá, pomôžem. Nebol to ani z ich strany zlý kšeft...

Škola v dedine Hačave

Po jednotriedke v kolónii nás tuším od tretej triedy preložili do dediny, čo znamenalo asi dva a pol kilometra peši - v zime, v lete.. Chodievali sme po svahu chodníčkom, ktorý sa po odmäku a opätovnom pritunutí menil na šmykl'avku. Až sa čudujem, že si nik nepolámam nohy, ale vtedy to tak chodilo. Na Hačave v dedine, kde pôsobil pán riaditeľ Koska s manželkou učiteľkou, som zistil, že škola môže byť aj čosi viac, že aj k žiakovi možno mať rešpekt a nielen snahu dolapiť ho pri tom, čo nevie. Na takého učiteľa sa už dá spomínať. Práve on otca upozornil, že by ma mal dať na gymnázium do Rimavskej Soboty, lebo hačavská škola fungovala iba po piatu triedu, a ja by som mal študovať. Lenže to by bolo znamenalo chodiť každý deň vyše tridsať kilometrov vlakom ta a späť.

Koskovci nás vodili aj na výlety. Pre mňa najpamätnejší viedol na Sinec, najvyšší vrch v okolí. Opätovne nás napomínali, že sa musíme držať spolu, aby sme nezablúdili. Keď som však videl, že ideme stále po značke, ktorá zjavne nevedie inam než na vrchol, nedalo mi a kolónu som prebehol, takže som došiel na vrchol ako prvý. Na gesto sklamania, ktorým ma počastoval pán riaditeľ, nezabudnem. Bolo horšie ako trest, lebo on bol prvou dobrovoľne uznávanou autoritou v mojom živote. Tie vynucované, napr. rodičovské, to je iné, s tými ovládaný dribľuje právom. Ako však vykľučkovať sám pred sebou?

* * *

Pod kuratelou

Moje výboje doma potláčali, najmä mama. Len aby som si preboha čosi nespravil. Posledné prázdniny hačavských čias rodina strávila v Celestynówe neďaleko Varšavy (kde som svoje jazyky rozšíril o poľštinu). Bol tam bicykel a hneď som sa naň pchal, nakrivo popod tyč, rovnako ako môj poľský rovesník, ale kdeže! Na bicykel ma vysadili a držali na ňom 3-4 tety vrátane mamy, aby som nepadol. Fagan zakričal: "Aj za nos ho chyťte, za nos, aby mu neodpadol!" Nezlostil som sa na chlapca, zato tety by som bol povraždil. Pripomína mi to Horníčkovce spomienky: „Klukem jsem nikdy nebyl. Možná chlapcem. Chlapcem, ktorého v nedeli převlékali za hoča.“
Pánčatá majú zrejme podobné traumy.

Do Petržalky

Roku 1931 otec kúpil na Poľnej ulici nevzhľadný domček, lebo nám deťom chcel Bratislavou otvoriť priestor na štúdium. Tam sme už boli rodina ako všetky iné, ale až tam som sa naplno dozvedel, že som židák. Štricácka ulica bola v tom nemilosrdná. Pritom som nevyrastal v židovskom prostredí, vo svojom povedomí som s ním nič nemal, ibaže rasové zákony boli pevnou súčasťou ľudového povedomia dávno-predávno pred ich norimberskou kodifikáciou, takže darmo sa cítiš či necítiš Židom, ono sa vždy nájde niekto, kto ti na chlopňu prišije hviezdu.

Trnávka

Na Poľnej sme dlho nebývali, pre otca šlo skôr o bratislavský štartovací bod. Vstúpil do stavebného bytového družstva v Masarykovej kolónii – súčasť dnešnej Trnávky – a stali sme sa budúcimi majiteľmi nesplateného poldomčeka so záhradkou, prízemím a poschodím. Ta ma antisemitizmus už neprenasledoval. Masarykovu kolóniu obývalo hodne Čechov, to bolo demokratickejšie, družnejšie spoločenstvo, ktoré mňa priťahovalo a zo svojej strany sa proti mne neuzavieralo. Neskôr som zistil, že s tou mentalitou je spojený aj nadhľad v zmysle, že „sme predsa len čosi viac“, ale to nepatrilo k povrchu, nebilo do očí.

Cez Sokol som sa dostal k športu. Volejbal, stolný tenis – a šachy ma chytili natoľko, že ako 16-17-ročný som s nimi musel prestať, lebo som z rozrušenia vždy dostal horúčku. Bol to búrlivý život dorastenca. Keby ma rodičia boli chceli "zavracat'", už by som sa nebol dal. Spoločnosť to bola sociálne dosť zmiešaná, stačí pripomenúť, že v tom čase sa naša štvrť úradne volala Dornkappel a neúradne Mexiko-City.

Gymnázium

Pravda, tak ďaleko ešte nie sme R. 1932 ma prijali na gymnázium na Grösslingovej ulici, kde ma prvé dve triedy učili také kapacity ako Milan Pišút a Boleslav Lukáč (prvý slovenčinu, druhý náboženstvo). Profesor Pišút ma priviedol k prvému poznaniu, čo je to štylistika. Ale to ležalo predom mnou ešte sedem rokov predmníchovskej republiky, a na gymnáziu som našiel obdobnú slobodomyselnú spoločnosť ako v Masarykovej kolónii.

Učiť som sa nemusel ani tam. Stačilo dávať pri vyučovaní pozor. V Bratislave som už nebol pánča. Otec bol na dôchodku a ja som si na štúdium privyrábal. Kondície zo slovenčiny a matematiky s deskriptívou – za hodinu päť korún, a to som za žiakmi ešte musel chodiť po celej Bratislave na bicykli, takže taká hodina vyšla pomaly na dve. Aj do školy som chodieval na bicykli, v zime v lete – raz mi za mrazu omrzli ruky. Vlnené palčiaky boli síce teplé, ale vetrisku neodolali.

Dievčatá

Sexuálnu výchovu u nás obstarávala hlavne mama, a predávala tak, ako nakúpila – medziiným zdôrazňovala, že ju otec nikdy nevidel vyzlečenú. Sex do mňa teda ukladali ako čosi nenáležitú a špinavú, a hoci literatúra, či už beletria alebo vzdelávacia, ktoré som hltal, ponúkala iné postoje a názory, to, čo do mňa od mala kódovali, som síce rozumovo odmietal, ale v podvedomí pretrvávalo. Ujo Freud by ma bol mohol dávať za príklad.

Takže na iniciatívu voči dievčatám som si nikdy netrúfol, lebo by som „neprežil“, keby som bol dostal košom. Paradoxne som však nevedel prijať, ani keď prišlo s iniciatívou dievča. Takže „keby som mal dievča“ sa uskutočnilo až v predmaturitnej triede a moja prvá láska bola Nemka, o rok staršia a ľudsky i žensky o desať rokov múdrejšia. Ale ani tento vzťah som si vinou vlastnej nezrelosti a malichernosti neudržal, hoci mi na ňom záležalo. A tak ostávalo hlavne sa na dievčatách popásať očami, na kúpalisku či v časopisoch, a v noci sa vybíjať vo vlastnej réžii.

Bolševik

Ešteže som vtedy už mal ďalší mocný záujem. Čítanie mi vždy bývalo vášňou, a ako som od mayoviek cez zanegreyovky dorastal na fanúšika vtedajšej podoby literatúry faktu a krásnej literatúry, ktorých voľba mi pomáhala čoraz viac sa radikalizovať, zhruba od šiestej triedy hore mi prischla nálepka bolševik, ktorú

som hrdo nosil a podporoval. Napokon, dodnes si s Willym Brandtom myslím, že *kto z našej generácie za mladi nebol komunistom, nemá sa veľmi čím chváliť*. Možno by som sa až takým rebelom nebol stal, nebyť otcovho proklamatívneho konformizmu. V najrebelskejšom veku mi otec vedel dávať ponaučenia ako: *Keď ti profesor naserie na hlavu, poďakuj sa mu*. Z tejto životnej stratégie ma brali čerti. Keď teraz čítam, že jedno percento slovenského obyvateľstva kedysi spolupracovalo s ŠTB, ale z veľactených poslancov je to šesťnásobok, keď sledujem, ako sa špičkové komunistické kádre hromadne pretransformovali na horlivých katolíkov, vidím, do akej miery otcova životná stratégia nie je výnimkou, ale väčšinovou praxou. Ibaže na rozdiel od otca nie je zvykom sa k nej hlásiť. Ex post nachádzam pre tú úprimnosť väčšie porozumenie... A tak mi literatúra (London, Steinbeck, Sinclair, Rolland, Wolker, Neumann, Olbracht, Gorkij, Leonov, Ekk atď.) potvrdzovala obraz sveta, ktorý som si do Bratislavy doniesol nereflektovaný už z Hačavy. Roku 1936 vypukla španielska vojna, nasledovaná pokryteckou politikou “neintervencie”. V takej konštelácii som veru nebol sám, kto veril, že Sovietsky zväz je cestou zo slepej uličky kapitalistickej spoločnosti, a podobne ako päťdesiate roky ex post ironizuje vyakčnený Vratislav Blažek, *od rána až do noci chtěl jsem lidu pomoci*. Moje boľševické fanfarónstvo zašlo tak ďaleko, že som sa v šiestej triede „v záujme dobrej veci“ dal na mystifikáciu a po prázdninách rozprával o zážitkoch zo Sovietskeho zväzu, kde som vôbec nebol. Rozprával som tak sugestívne, že mi uverili aj profesori, ba usporiadali sme aj celotriednu diskusiu. To som už dávno neštudoval na Grösslingovej, odkiaľ nás delimitovali najprv do dlhého baraka na Tehelnom poli a od šiestej triedy na Koziu ulicu oproti starému rozhlasu.

Mal som vtedy viacerých obdivovaných profesorov na čele s matematikom Jánom Vanovičom, dobrým otcom triedy, ktorý sa malými kompromismi postaral o hladký priebeh maturít. Bola to dobrá trieda a dobrá partia, stačí spomenúť len tri mená z viacerých – budúci herec a pedagóg, nebohý Vilo Záborský, budúci kritik a publicista Ján Rozner, ktorý dnes býva v Mníchove, či televízny publicista Juraj Zajíček.

Farská republika

Z roku 1939, keď sa rúcala ČSR, mi utkvel nezabudnuteľný zážitok. Náš dejepisár, ktorý sa nikdy ničím dobrým, ale ani zlým nevyznačoval, po vyhlásení Slovenskej republiky vošiel do triedy, skočil do haptáku a zakričal: „Na stráž!“ Pravda, mňa tesne pred maturitou takmer vylúčili z gymnázia, lebo som v susednej budove gymnázia zo záchodu ilegálne pomáhal riešiť maturitné otázky, a riaditeľ ma pri tom načapal. Zmaturoval som len zásluhou profesora Vanoviča, ktorý to akosi zahladil, tak ako ma rok či dva skôr zachránil pred vylúčením po zatknutí. Vtedy som sa totiž prvý raz pokúšal o kontakt na ilegálnu komunistickú stranu, ale som aj s dvoma ďalšími spolužiakmi naletel

provokatérovi a namiesto kontaktu nás to všetkých troch priviedlo na ÚŠB (Ústredňa štátnej bezpečnosti). Keďže sme nijaké kontakty nemali, nedalo sa z nás nič vytĺcť a prepustili nás. Ale z gymnázia sme vyletieť mali.

Odboj

Okolo roku 1936 sa vytvorila zo spolužiakov aj dornkappelskej mládeže partia, ktorá chodila vo sviatočné dni do Vrakune na celodenné výlety. Tiekol tadiaľ Malý Dunaj, mali sme kúpanie, hrávali volejbal, a pretože pri tom boli aj dievčatá, nechýbali ani lásky a lásočky. Patrili medzi nás aj Vlado Blahovec a Paľo Scharfstein, gymnaziálni spolužiaci z vyššieho ročníka. Boli presvedčení, že mám kontakty na komunistickú stranu, a chceli, aby som zapojil aj ich. Dornkappel bola typická proletárska štvrť a jedným z mojich dospelých priateľov bol robotník z Gumonky, Maďar Janko Kugler, ktorý sa mi stal prvým živým učiteľom revolúcie. Keď som videl, že so mnou ráta ako s kandidátom, dlho som ho oťukával – veď raz som už naletel. Čoskoro som sa predsa len stal členom rajónového vedenia na Trnávke. Mojou úlohou bolo rozmnožovať letáky a zabezpečovať letákové akcie. Začínal som doma na primitívnom valčekovom stroji, xerox je proti tomu sci-fi. Pritom tu bol ďalší zádrhel. Oproti nám cez záhradku býval policajt a gardista v jednej osobe. Vystríhal mamu, že sa venujem ilegálnej činnosti a ak neprestanem, dostanem sa do maléru. Mama bola nešťastná, ale kto bol vtedy múdrejší ako ja? Dávno vedela, že sa túlam po nociach, a raz natrafila na pištoľ, od ktorej som sa neodlučoval podľa teórie *Šesť guliek pre vás, siedma pre mňa*. Jedným z motívov bol strach, že zlyhám. Nedôveroval som si, či by som odolal týranu.

MOR HO!

Bolo treba nájsť priestor na poriadnu tlačiareň, a voľba padla na riaditeľa miestnej školy Miloša Uhlárika, staršieho účastníka našich volejbalových zápasov, ktorý sa netajil averziou k ľudáctvu, hoci bol z titulu funkcie veliteľom miestnej Hlinkovej gardy.

V školskej pivnici vybudoval bunker, pre ktorý som získal a doviezol moderný cyklostyl. Cez spojky som dostával text, rozpisoval na blany, on rozmnožoval, vytlačený náklad som na bicykli zasa ja odvážal. Časť ostávala nám na samostatné rozširovanie. To však už bolo na dvojicu priveľa, najmä pretože sa nám, Čechoslovákovi, stránicke texty videli nezábavné a a mali sme ambíciu rozšíriť spektrum o vlastný časopis. Tak som zapojil Blahovca so Scharfsteinom, za ktorých by som bol dal ruku do ohňa, a stal som sa zrejme najmladším šéfredaktorom na Slovensku. So súhlasom stránických miest sme koncom roka 1941 založili MOR HO!, kde sme hovorili o jánošíkovských družinách a povzbudzovali domáci protifašistický odboj, ba nadaný kresliar Uhlárik doplnil spektrum o kreslenú satiru pod hlavičkou *Usmievavé Slovensko*.

Z vyšších straníckych miest sme dostali po nose, že vôbec nie sme v línii a hlásame bludy, ale ak sa spätne pozriem na to, s čím nakoniec išla komunistická strana neskôr do Povstania, myslím si dodnes, že sme v nevinnej intuitívnosti boli prezieravejší ako stranícke špičky, orientované vtedy v prvom rade na Sovietsky zväz, kým my sme ostávali Čechoslovákmi.

Prvé číslo sa rozišlo po bratislavskom kraji a keďže Uhlárik mal kontakt na železničiarov, dostalo sa až po Ružomberok. Ten úspech mal aj rub – začali po nás pátrať. Z druhého čísla, ktoré sme rozmnožili na jar 1942, sa na verejnosť dostal iba zlomok – našu skupinu v júni zatkli, tlačiareň zdemolovali a väčšina nákladu sa ÚŠB dostala do rúk.

Princípy konšpirácie zabezpečovali, že nemohli „padnúť“ všetci naraz. O existencii tlačiarne a jej gazdu rajónne vedenie aj vyššie zložky samozrejme vedeli, ale kto konkrétne to je, vedel som jedine ja. A Blahovec so Scharfsteinom boli taktiež „odizolovaní“, takže kým nedošlo k zatýkaniu, neraz som sa kochal v bizarnosti situácie, keď všetci moji spolupracovníci na MOR HO! spolu hrali volejbal, a nič o sebe netušili. Len preto mohla vlna zatýkania Blahovca so Scharfsteinom potom ušetriť.

* * *

Za mrežami

V júni 1942 zatkli Viliama Zábojníka, člena rajónneho vedenia KSS a zamestnanca magistrátu. Vlastne to pre nás mal byť signál zmiznúť, no „zhora“ nás ubezpečili, že zatknutie nesúvisí s našou činnosťou, ale s čímsi na magistráte. Či šlo o nedorozumenie alebo o „búdu“, to sa nezistilo – fakt je, že o týždeň pozatýkala ÚŠB celé rajónne vedenie. Je zvláštne, že hoci som sa od svojej pištole nikdy neodlučoval, nakoniec ma načapali predsa len bez nej. Bola horúčava a sako s pištoľou vo vrecku viselo na vešiaku, keď sa zo závodného rozhlasu v podniku, kde som pracoval, ozvalo, že mám prísť do kancelárie vedúceho. Nemysliac na nič zlé pobral som sa – a tam už pri dvoch dverách dvaja ozbrojení tajní. Zo spätného pohľadu je jasné, že pri pokuse o obranu som v danej situácii nemal šancu. Takže som vlastne mal šťastie, že sako s pištoľou bolo inde než ja.

Tak sa naša skupina ocitla za mrežami – okrem Blahovca so Scharfsteinom, kde som si bol istý, že o nich okrem mňa nik nevie, takže som sa rozhodol zapierať a nepopustiť. Ostali na slobode, ďalej pracovali v odboji aj s Blahovcovou sestrou Vierou a nakoniec obaja padli v Povstaní v bojoch okolo Strečna. Paradox, aké život prináša neprestajne – mne zachránila život neopatrnosť, a títo dvaja skvelí ľudia padli, lebo som ich nepreznadil.

Prvý veľký šauprocess farskej republiky sa konal v novembri 1942, na vrchole nacistického Blitzkriegu, keď nemecké armády ešte verili, že dobjú Stalingrad a otvoria si cestu na Kaukaz, a režimistickí sudcovia sa šli pretrhnúť. Výsledok – a

to pre celkom malé ryby – dvakrát špagát, dvakrát doživotie, raz 12 rokov. Mne sa ušlo to doživotie.

Tak sa začal môj každodenný život za mrežami, do značnej miery vyplnený štúdiom jazykov, umenia a dejín, lebo väznenstvo prvého totalitného štátu si zachovalo všeličo z demokratickej minulosti a ani zďaleka nepredstavovalo také hrôzy ako kriminály päťdesiatych rokov...

Po konečnom odsúdení roku 1944 (už len na 12 rokov) nás dopravili do Nitry, kde tri veľké kasárenské cely „politických“ prežívali predpovstalecké uvoľnenie, takže prekvitali diskusie, ba vyslovene politické školenia. Tam som spoznal našich budúcich potentátov ako Viliam Široký či Július Ďuriš, ktorí mi k srdcu neprirástli pre svoju autoritatívnosť, ale aj množstvo ďalších revolucionárov, prevažne skvelých, vzdelaných a nesebeckých ľudí – do odboja sa opačný typ ľudí nehrnie. Ing. Stahl, čosi ako masarykovský komunista, ale aj dlhán Krajňák, drobný svižký Černocký, intelektuál Fabián, profesor Markuš a mnohí ďalší, to bola pre mňa škola politiky, ale aj dogmatizmu, keď si spomeniem na komické úvahy – napr. kde sa v komunizme bude končiť osobné vlastníctvo. Už vtedy sa vo mne rodilo podozrenie, či nejde o nový druh náboženstva, ktoré stroskoce na inštitucionalizácii vlastných učení, tak ako toľké náboženstvá pred ním, vrátane kresťanstva. Nenamýšľam si, že by som si to bol už vedel takto formulovať, ale ako pocit sa to vo mne rodilo vtedy.

Nakoniec sme všetci zakotvili v Leopoldove, kde sa mi už druhý raz zišlo, že som sa kedysi naučil písať na stroji. V chmúrnych priestoroch leopoldovských pisární som sa pri spoločnej práci s Ing. Pavlom Stahlom naučil ceniť si veľkorysú a citlivé spojenie humanistického odkazu s revolučnou perspektívou. Po vojne bol profesorom na technike a po normalizácii sa samozrejme stal vydedencom ako ja. Ľudia jeho typu predstavovali v straníckych štruktúrach odprvoti cudzie teleso, ibaže o tom nevedeli – do zatknutia bol Ing. Stahl členom 5. ilegálneho výboru KSS.

Mauthausen

Prelom nastal 19. februára 1945, keď prišiel rozkaz všetko si zbaliť. Vláda Štefana Tisu politických väzňov „prepustila na slobodu“ – aby ich takouto kľučkou mohla vydať gestapu. To už do Leopoldova doliehala delostreľba sovietskej armády a farská republika nezniesla predstavu, že by sa jej politickí nepriatelia mohli takto naozaj dostať na slobodu. (Jej fiškálny trik sa po vojne stal jedným z bodov obžaloby proti nej.)

Potom už šlo všetko ako v zrýchlenom filme. Prevoz do Bratislavy, včasráno 21. februára naloženie do piatich vojenských nákladiakov, o pár hodín nálet spojeneckých spitfírov na zjavne vojenský transport, pri ktorom ostalo nezasiahnuté jediné vozidlo – ja aj s Ing. Stahlom sme sedeli práve v ňom. Výsledok – zo zhruba 280 slovenských politických väzňov v transporte ostalo na mieste 24 mŕtvych a asi 50 ranených, z ktorých mnohí by boli prežili, keby sa im bolo dostalo ošetrovania. Nedostalo sa.

Necelé tri mesiace čerstvých muklov v Mauthausene znamenali peklo toľkokrát opísané, že nemá cenu pridávať. Hádám iba jedno, čo mnohí dnes neradi počujú – členovia ilegálnej KSS, ktorých som spoznal v Nitre a Leopoldove, sa v najtvrdších podmienkach napospol osvedčili ako rovní, čestní chlapi, vždy ochotní sa navzájom podržať aj za cenu rizika a osobnej obete. Zažil som tú solidaritu na sebe, keď som v „krankenlágrí“ skapínal na zápal pohrudnice a sotva by som inak bol prežil. Vždy som si tam kládol otázku, či by som aj ja bol schopný takej nezištnosti.

Z Mauthausenom motivovaných zážitkov spomeniem iba jeden, celkom subjektívny. Holievali sme sa v tábore spoločnou britvou a tesne pred oslobodením americkou armádou mi z toho tvár pokryl fialový ekzém, ktorý sa stále rozširoval. K tomu treba prirátať, že z pôvodných 67 kíľ, pri akých ma naši vídali pri povolených návštevách, klesol som ku koncu mauthausenskej odtučňovačky na 39. A tak, keď som 15. mája za slnečného podvečera vystúpil v Bratislave z repatriačnej lode s ruksakom na chrbte a v rommelovskej uniforme, ktorú predom mnou zrejme nosil nejaký kostlivec, zrodila sa mi v hlave detinsky zvrátená myšlienka, že nepoviem, kto som. Keď som doma zazvonil a vybehla mama s ostatnými, nasledovala historka, že sa vraciam z Mauthausenu na stredné Slovensko a v noci mi už nepôjde vlak, či by ma neprichýlili. Samozrejme prichýlia, veď aj sami tam majú syna a nič o ňom nevedia. Slovom, ako sa vraví, vlastná mater ma nespoznala a šupiny jej spadli z očí až za stolom pri večeri... Vtedy som sa dozvedel, čo všetko zažila rodina za môjho väznenia. Od Povstania až do oslobodenia mala mama na krku bez vlastného pričinenia ne jeden politický vrúbok. Nielen syna, odsúdeného ako protištátny živel, ale aj manžela, podľa norimberských zákonov Žida, ktorého opätovne zachraňovala pred transportom, mladšieho syna Petra, ktorý odišiel do Povstania, a ďalšie dve dcéry. To všetko pred očami suseda gardistu a policajta, ktorý sa pričínil o moje zatknutie. A za týchto podmienok ukrývala od septembra 1944 až do oslobodenia Bratislavu 4. apríla 1945 priamo v byte dve Židovky, matku s dcérou, a zrejme im tak zachránila život. Keď si človek pomyslí, že takéto sebaobetavé riziko, ohrozujúce celú rodinu, podstúpila antisemitka, ktorá zo svojich predsudkov nikdy nevyrástla, ostáva iba skloniť hlavu v obdive – a údive – nad záhadami ľudskej duše. A nad tým, ako v kritických podmienkach vyrastie bežný človek na hrdinu.

Keď sa po novembri 1989 začali vynárať podobné príbehy, pozháňal som, dávno po maminej smrti, potrebné svedectvá a poslal do Izraela. Mame sa dostalo oficiálneho uznania v pamätníku Jad Vašem a ja som aspoň máličko splatil svoj dlh voči nebohej. Lebo, akokoľvek to znie neuveriteľne, v čase svojho návratu z Mauthausenu, zaujatý vlastným dobrodružstvom v susedstve smrti, som vôbec nedokázal doceniť rozmer matkinho činu, a ona sa s ním nikdy nenatískala. Ťažko si u budúceho novinára nájsť ospravedlnenie pre takúto slepotu.

Rozklad ilúzií

Teraz sa mi ako funkcionárovi KSS z čias illegality a ako politickému väzňovi otvárali dvere, mohol som naskočiť na ponúkajúci sa vlak. Vlastne som sa tomu sprvu aj zdráhavo podvolil. Prijal som, keď ma na Trnávke zvolili za predsedu zväzu mládeže a za člena výboru KSS. Usiloval som sa plniť si povinnosti, organizoval, vybavoval – a zároveň sa mi to celé vzdalo. Výborovky som čoraz viac vnímal ako mlátenie prázdnej slamy, kde o nič podstatné nejde, lebo to podstatné prebieha kdesi hore, mimo nás a ponad naše hlavy. A pri týchto pákach sedia na rôznych úrovniach aj súdruhovia, ktorých som za mrežami a v koncentráku právom obdivoval, a oni teraz byrokraticky menia svet do podoby, ktorá málo pripomína revolučné ideály.

Roky som sa vo väzení tešil na to, ako sa vrhnem na prekladanie kníh, ktoré som obdivoval a ktoré treba Slovensku sprístupniť, veď skoro všetko číta v českom preklade, a aj som sa do toho pustil. Neprakticky, až to bolí – ostal som žiť na voľnej nohe, len z honorárov, ba ani som sa nepoistil. Takže keď sa vrátila stará neuróza a rozbolela ma hlava, sotva som sa na písací stroj pozrel, musel som troviť z podstaty, ba možno som sa aj priživoval na otcovskom dôchodku. Lebo bývať som ostal v rodičovskom dome, kým nejeden zo spolubojovníkov zrazu býval v zhabanej vile, čo mi bolo ďalším trňom v oku. V tomto období som mal, okrem Ing. Stahla, iba jednu živú autoritu, profesora Alexandra Isačenka, ktorý viedol podnetný prekladateľský seminár a kde som získal prvé ostrohy. K tomuto žriedlu vzťahujem aj svoje prvé prekladateľské lásky – Leonova, Gorkého. A popritom Londona, ktorého *Morský vlk* mi bol v kľúčových rokoch mladosti svetonázorovou bibliou.

V takomto prekladateľskom rozlete a skeptickom politickom rozpoležení ma po februári 1948 zastihlo prvé povojnové životné rázcestie. V našej straníckej organizácii mali prebehnúť voľby nového predsedu, a do tejto funkcie mestský výbor naoktrojoval straníka, o ktorom u nás nik nič nevedel. Boli to časy, keď sa ešte vedela rozpútať otvorená polemika a diskusia. V jej zápale zrazu povstal jeden z mládežníkov a predniesol plamennú reč, že my predsa máme medzi sebou osvedčeného súdruha, bojovníka z čias illegality, načo nám je niekto cudzí. Za veľkého potlesku vyzdvihol protikandidáta, a zjavne by som bol hladko zvíťazil. Lenže ja som už vôbec neveril na zmysel tejto činnosti. Keďže som však nedozrel na otvorenú roztržku, odmietol som pod zdravotnou zámienkou. Dokonca som odkázal na autoritu vyšších orgánov, pričom práve ony ju v mojich očiach nemali, takže to bola jedna z najzbatejších argumentácií v mojom živote...

Už nie Haas, ale Branko

Konečne som od funkcií mal pokoj. Spečatila to ďalšia príhoda, stalinské uznesenie Informbyra, ktoré zo dňa na deň zmenilo hrdinu protifašistického boja

súduha Tita na krvavého psa Tita. To mi definitívne potvrdilo autokratizmus stranických štruktúr, kde sa všetky dôležité rozhodnutia robia „tam hore“, a my pešiaci máme držať krok a hubu. Okrem toho protifašistický boj národov Južoslávie predstavoval v mojich očiach vysokú hodnotu. Výsledok – napísal som na Ústredný výbor KSS list, že s takouto nedemokratickou politikou nesúhlasím a skladám členstvo. Stranícku legitimitáciu prikladám.

Nemyslím, že roku 1948 spravilo tento krok veľa stráničov, viem však, že pokiaľ áno, ne jeden si ho odskákal. Mne sa nestalo nič, odpoveď neprišla a len sa domýšľam, že ten, kto môj list dostal na vybavenie, si možno pomyslel – šibnutý romantik – a list založil. To je dohad – fakt je, že nijaké bezprostredné následky neprišli.

Urobil som ešte jeden demonštratívny krok. Ak som začal prekladať a písať pod menom Haas, ktoré mi vždy pripadalo neliterárne, teraz som si zvolil meno vrchovato literárne. Jednak z inšpirácie romanticky bojovnou klasikou, jednak juhoslovanskými kontextmi. Tak sa Haas zmenil na Branka – najprv vo forme pseudonymu, neskoršie aj úradne.

Rebel, ktorý vstupoval do komunistickej strany roku 1939, keď z toho kukali iba problémy, roku 1948, keď do nej prijímali ľudí, ktorým by ani ruku nepodal, z nej vystúpil. Tak sa uzavrela prvá fáza dozrievania na írsky spôsob.

* * *

Filmový kritik

Vystúpenie z KSS r. 1948 neznamenal, že by som nebol súhlasil s proklamovanými cieľmi. Nesúhlasil som iba s tým, že sa z nich stala zásterka pre iné, skryté ciele, ani s tým, že všetko sa robí nedemokraticky, zhora. Takže spájať komunistickú stranu s predstavou zločineckej organizácie mi ani na um nezišlo a keď sa rozpútali politické procesy, moje pochyby nesiahali až ta. Pritom som k nim pričuchol celkom bezprostredne, lebo moja prvá milenka a zasvätiťka bola sestrou jedného zo spolubojovníkov Viliama Žingora, ktorého po inscenovanom procese spolu s ním popravili. Napriek jej vášnivým tvrdeniam, že obvinenia sú vymyslené, neuveril som jej. Takže k prehliadnutiu zločinného rozmeru celosvetových intríg riadených z Moskvy som mal, napriek vystúpeniu zo strany, ďaleko.

A tak ma na pozadí čerstvej odbojovej minulosti a osobných vzťahov z nej funkcionári v oblasti kultúry brali naďalej ako sympatizanta – kohosi, kto je napriek svojej vylomenine „náš“.

Pravda, ešte sme len v roku 1948, keď som popri prekladaní zahorel vášňou pre film, a pretože mi vtedajšie recenzie v tlači pripadali zväčša ploché, skúsil som im zakonkurovať. Keby ma „tam hore“ neboli brali ako sympatizanta, ťažko si predstaviť, že by moje písanky boli mohli tak hladko prejsť do tlačenej podoby, a to rovno v komunistickej Pravde.

Tým sa zrodila moja nová profesia, ktorá vždy dominovala, keď duli priaznivé vetry, a keď sa obloha zatiahla, vystúpilo do popredia prekladanie – až kým mi roku 1972 nezatrhli činnosť na oboch frontoch.

V rokoch 1948–51 mi priaznivé vetry duli a postupne som sa stal uznávaným kritikom. Keď dnes čítam vtedajšie výplody, neverím vlastným očiam, ale pretože som vždy písal, čo som si myslel, nanajvýš som niečo nechal bokom, je to môj obraz. Obraz naivného socialistu žijúceho v ilúziách, ktorý si nanajvýš občas dovolil zarypnúť do dogiem. Aj to stačilo na to, že roku 1951 sa ucho odtrhlo a vyšlo oznámenie, že Pavel Branko už nie je spolupracovníkom Pravdy.

Prvé manželstvo

Neskoršia kunderovská depistáž, kontaktáž a ďalšie finty, nič z toho nebolo pre mňa, aj keby som to bol poznal. Pokrivený vzťah k ženám a sexu založený v detstve pretrvával, teoretické prezbrojenie sa do životných stratégií ťažko začleňuje, tam vládne stereotyp. Takže ani opojná skúsenosť s prvou milenkou, ktorá si ma sama podmanila a o pár mesiacov chmuľa tak isto sama vysáňovala, na stereotypoch nič nezmenilo. Iba vybičovalo chute...

Napokon som na zimnej rekreácii stretol Maďarku, ktorá vôbec nevedela po slovensky, hoci sa volala Mária Nováková. Bola oproti mne o 12 rokov mladšia a robila v tabakovej továrni v Leviciach. Aj otca mala robotníka, sympatickeho a rozšafného – v mojich očiach tieto faktory zavážili. Nakoniec bol z toho v apríli 1951 sobáš. Mária totiž nebola iba príťažlivá, ale mala intuitívny zmysel pre umenie, ktorý som vycítil aj ponad jazykovú bariéru, a to ma fascinovalo. Zaľubenec si síce všeličo pribásni, ale práve táto črta sa ukázala ako nevybájená, aj keď láska po rokoch pervertovala až do vzájomného pohrdania. Mária sa postupne naučila dobre po slovensky, takže mi prepisovala preklady, a ku koncu nášho manželstva bola zástupkyňou vedúceho kníhkupectva.

Konflikty sa začali čoskoro, nie však medzi nami, ale medzi Máriou, mamou a sestrou. Otec krátko predtým umrel, bývali sme na Trnávke a nebolo kam sa vrtnúť. Pri tých konfliktoch čoskoro vysvitlo, že Mária potrebuje psychiatra, na čo sa v robotníckej rodine v päťdesiatych rokoch na Slovensku ťažko dalo prísť. A tak sa ocitli na kope dvaja neurotici, aj keď s odlišnými diagnózami, lebo mňa od mladosti až podnes verne sprevádzajú rozličné formy psychosomatických porúch, ktoré mi strpčujú osobný aj spoločenský život. Nezávideniahodná kombinácia, pri ktorej by v predmanželskej poradni výstražne zdvihli prst. My sme však vtedy nepoznali ani svoje diagnózy, ani poradne...

Prvá emigrácia

Rok 1951 teda nahromadil niekoľko stresových faktorov. Pravda mi ako publicistovi zatvorila dvere, chvíľu som ešte prispieval do iných novín, ale nesúlad medzi teóriou a praxou socializmu mi stále väčšmi otváral oči.

Kľúčovým bodom zvratu sa stal veľký rozhovor s mojím straníckym krstným otcom Jankom Kuglerom, ktorý za ilegality mal môj obdiv a teraz pracoval na ÚV KSS ako šéf poľnohospodárstva.

Združstevňovanie bežalo naplno a keď som zaviedol reč na priepasť medzi teóriou dobrovoľnosti a násilníckou praxou, z mosta doprosta som sa dozvedel, že dobrovoľnosť strana hlásať síce musí, ale takto by sme roľníkov do družstiev nikdy nedostali... Vtedy som pochopil, že stojím v pozícii “užitočného idiota”, aj keď som na túto leninskú charakteristiku mal nad’abíť až neskoršie.

Druhý faktor bola moja neuróza, ktorá sa prejavovala v podobe zajačieho spánku, takže som cez deň chodil nevyspatý ako mátoha a pri každej príležitosti zaspával. Tretí bola konfliktná situácia doma, keď som podchvíľou musel ženu brániť proti mame a sestre, a ona sa v hysterických záchvatoch metala po zemi.

Riešenie som videl v odchode na samotu, a keď sa pre to nadchla Mária, ba odporúčal aj psychiater, urobil som radikálny rez. Vo Vysokých Tatrách som na polceste medzi Štrbským Plesom a Štrbou vyštúral osamelú spustnutú vilku s deravou strechou (dodnes tam stojí, krásne vynovená) a dal som si ju prideliť. Tak sa začal náš zálesácky život “ďaleko od hlučného davu”, bez novín a politiky, ale aj bez elektriny a plynu a bohužiaľ aj bez auta, takže sme boli od sveta naozaj odrezaní.

Mne tento londonovský spôsob života so srnkami zrána rovno pred domom a so záľahou húb takmer na prahu dal novú iskru, mohol som sa plne sústrediť na prekladateľstvo a neurózy ustúpili. Sem-tam som nejakú účelovú “rýchlovku” sfúkol aj za 10 – 14 dní, kým pri závažných prekladoch ako Gorkého Život Klíma Samgina či Serafimovičov Železný prúd som dbal, aby ma čas netlačil k múru. Aj Mária bola spokojná a spočiatku sme pekne nažívali, čoskoro však vysvitlo, že z nej veru samotárka nebude a spoločnosť jej chýba.

Pritom ja som kvôli prekladom musel občas odcestovať aj na 2-3 týždne, kým ona ostávala v dome na samote sama. Pri spätnom pohľade si sotva viem predstaviť, koľko žien by také čosi bolo ochotné (a schopné) znášať, takže ani neprekvapuje, keď záujmu športovca zo Štrbského Plesa dlho neodolávala. A pretože práve prepukla destalinizácia a mňa znova chytala chuť písať, obom sa nám hodilo, keď košický papaláš prejavil o chatu záujem a vytvoril nám podmienky na odchod. Lenže mne sa do Košíc nechcelo, a odísť z Bratislavy bolo ľahšie než sa vrátiť, takže návrat sa odohral cez medzistanicu v Modre-Harmónii. To sme už mali prvého syna, Vladka, ktorý strávil svoje kočíkové začiatky pod tatranskými smrekmi, a krátko po presťahovaní sa v Modre narodil aj Igor.

Prvé a posledné zamestnanie

V novom ovzduší erenburgovského “odmäku” sa zrazu aj vydavateľské kruhy rozpamätali, že tu pred pár rokmi pôsobil ako filmový novinár aj akýsi Branko – čo s ním vlastne je? Tak som sa v rámci vydavateľstva Obzor stal redaktorom dvojtýždenníka Film a divadlo, kde som vytrval až do roku 1969 a odišiel z vlastnej vôle, lebo mi bolo jasné, že v takom duchu, ako som písal, už písať nemôžem, a inak nebudem. Ešte ma na rok prichýlil Slovenský filmový ústav, kde som dúfal, že sa v závetrí budem môcť venovať teórii, ale pod tlakom poctivého normalizátora Pavla Koyša, vtedy ešte len generálneho riaditeľa Slovenského filmu, som musel odísť. Nikdy viac som nebol zamestnaný – ako odbojár som mal asi tri roky do dôchodku a rozhodol som sa, že “k lopate” nepôjdem. Just. Fyzickú prácu som celý život mal rád, ale za trest, to nie. Vytasil som svoj arzenál neurotických diagnóz, trochu som ešte pritlačil – a v invalidite sa pretĺkol až do dôchodku. Prinajmenšom časť lekárov mi určite videla do karát. Lenže s normalizátormi sympatizoval málokto, kým s postihnutými mnohí...

Cesta hore

Pred normalizáciou som však zažil svoje vrcholné obdobie, pokiaľ ide o profesiu filmového publicistu. Vypracoval som sa medzi uznávaných kritikov, najmä pokiaľ ide o dokumentárny film, moje štúdie preberali neraz aj zahraničné odborné časopisy, pozývali ma na festivaly ako novinára alebo aj do porôt – bol to život rušný, kde prevažoval pocit zadosťučinenia. Popritom som stačil aj prekladať – a permanentne sa dostávať do konfliktov s vydavateľskými redaktorkami, posadnutými obstrihávaním štylistických osobitostí do neutrálne univerzálnej podoby. Z tejto sféry mám iba pár príjemných spomienok. Z päťdesiatych rokov na skvelý kolektív vzdelaných redaktorov vydavateľstva Pravda, zo šesťdesiatych na Magdu Žáryovú a Soňu Čechovú, vtedy zamestnanú v Tatrane, kde riaditeľoval môj dlhoročný prekladateľský spoluharcovník Ján Ferjenčík, ktorý sa však, na rozdiel odo mňa, vždy vedel s vrchnosťou aranžovať. A z normalizačného obdobia na Pavla Vilikovského, ktorý mi umožňoval umiestňovať preklady pod cudzím menom, pričom on, skvelý štylista, na rozdiel od oveľa slabších štylistov vôbec nepokladal za potrebné ich obstrihávať...

Ťažiskom mojej vtedajšej činnosti však bola už filmová kritika. Rok 1956 mi strhol ďalšiu šupinu z očí (aj tak ich ešte ostalo dosť). Pochopil som, že domáce aj internacionálne komunistické štruktúry nie sú jednoliate a že zápas o živý socializmus prebieha v ich rámci. Stál som síce mimo, ale cítil som sa vo svojom živle a prebojoval cestu prúdom, ktoré otvárali nové kontinenty a prekračovali naoktrojované tabu. Samozrejme som to robil ako súčasť celého frontu, ktorý búral zatarasy umelcom ako Štefan Uher, Peter Solan, Tibor

Vichťa, Albert Marenčín a Stano Barabáš, ale o pár rokov už aj Dušan Hanák či Dušan Trančík, a v oblasti nehraného filmu Vojtech Andreánsky, Karol Skřípský, Rudolf Urc, Mikuláš Ricotti a veľa ďalších.

Pritom som však postupne začal chápať, že tento zápas ostane na polceste, kým nepadne kľúčové tabu, do ktorého sa neodvažuje zahryznúť ani obrodný prúd v komunistickej strane – tabu jej vedúcej úlohy. A že teda ide o demokratizáciu, nie o demokraciu a plnú slobodu. Ale to sa už Československom valili tanky, pozvané kolaborantmi Moskvy, lebo zabetónovaná sieť partokratických dogiem šípila aj v takomto postupe do polcesty smrteľné nebezpečenstvo. Napokon, ako ukázal vývin, právom.

Na prahu krachu

Nejeden z menovaných, ale aj ďalších filmárov sa mi stal priateľom, a rovnako sa rodili priateľstvá v radoch kritikov – napospol skôr profesionálne než dôverne osobné, ale to už vyplýva z povahy človeka, ktorého jednak handicapuje neuróza, jednak sa mu prieči neodmysliteľný sprievodca slovenskej družnosti, alkohol. Snáď jedinou výnimkou bola redaktorka Kultúrneho života Agneša Kalinová. Žijúc v stroskotanom manželstve, z ktorého sa mi nedarilo vybádnúť, obdivoval som jej francúzsky otvorené a pritom vnútorne súdržné, partnerské manželstvo s kabaretistom a všeu melcom Jánom Kalinom. U nich som sa presviedčal, že také čosi neexistuje iba v umení, ale i v živote ako najvyššie z umení.

Aj v redakcii Filmu a divadla pracovali zaujímaví ľudia. Životom rovnako manželsky postihnutý ako ja šéfredaktor Ľubo Smrčok, nešťastný alkoholik, ktorý napriek nutnosti držať sa straníckych direktív predsa len ako šéfredaktor pestoval partnerské ovzdušie a zmysel pre kolektív. Divadelní kritici Stano Vrbka a Aleš Fuchs sa vypracovali na významné osobnosti slovenskej kultúry a tvorili podnetnú spoločnosť, pohotový vtipkár a pijan Bernát vnášal prvky spontánneho humoru. Pod mojím patronátom začínal zažratý archeológ filmu na Slovensku Ivan Rumanovský, zopár mesiacov u nás získaval ostrohy ako elév Juraj Kukura. Slovom, tých zhruba 15 rokov v redakcii Filmu a divadla predstavuje na mojej dráhe možno najsvetlejší úsek.

Vyvažoval domáce peklo na pokračovanie, pri ktorom som sa vždy ukájal nádejou, že normalizácia bytových pomerov zahladí konflikty. Až keď mi moja odbojárska minulosť nakoniec roku 1959 naposledy pomohla tým, že umožnila získať v Bratislave byt, a po čase sa všetko zošuchlo do starých koľají, potvrdilo sa, že ide o vnútorný nepreklenuteľný konflikt, kde jedinou šancou je únik. Lenže nájsť si nové bývanie predstavovalo pre človeka, ktorý nikdy nedával úplatky a vôbec v tom nevedel chodiť, kvadratúru kruhu. Doriešiť sa mi ju podarilo, po dvoch suterénnych medzistaniciach, roku 1972, keď sa v mojom živote opäť skrížili dve kľúčové udalosti – dosiahol som rozvod a zároveň sa

dostal na čiernu listinu. Určite nie za to, čo som písal – tak písala väčšina. Iba za to, že som neodvolal. To jediné nemohla STRANA prepáčiť.

* * *

Normalizácia

Na samotu do Tatier som roku 1952 odchádzal z vlastnej vôle, lebo mi liezlo krkom dogmatické ovzdušie, ktoré zamorilo kultúru, a nielen ju. Roku 1972 mi režim exil vnútil, keď okolo mňa spustil Faradayovu klietku izolácie, takže aj z už vytlačených prekladov museli vydavateľstvá vystrihovať strany s menom prekladateľa, alebo dávať celý preklad do šrotu. Takto mi v Slovenskom spisovateli vyšiel roku 1972 zanonymizovaný preklad Toulouse-Lautrecovho životopisu *Maliar z Moulin Rouge*. Samozrejme šlo o celoplošnú čistku, týkajúcu sa 43 proskribovaných mien, nie mňa osobne, ale medzi nimi som sa aj ja z finančne zabezpečenej existencie dostal na hladovú diétu. Pričom sa to kumulovalo s dovŕšením vleklého rozvodu, čím som sa síce vymanil z konfliktného manželstva, ktoré bolo peklom pre obe strany, ale súčasne ostal na suchu.

Pravda, nie celkom, lebo normalizačnú gilotínu otupovali sympatie k postihnutým. A tak som zhruba do roku 1975 ďalej uverejňoval pod pseudonymami, a keď režim pritvrdil a pseudonymy odmietal, dokonca aj pod reálnymi cudzími menami. Vždy šlo o priateľskú ústretovosť, nikdy o pokus ľahko prísť k peniazom participáciou na honorároch. A keď tu uvediem zopár mien, robím to s výhradou, že pamäť je deravá a mnohých vynechám. Ale nedá mi nespomenúť pani Annu Miklošovú a Štefana Vraštiaka, ktorí mi spoločne umožňovali publikovať v týždenníku Televízia, neskoršie Sláva Rosenberga v Pravde, a pokiaľ ide o preklady zasa Sláva Magála, Pavla Vilikovského a Leu Škanderovú. S ich pomocou som sa ako-tak pretĺkal a stačil aj dávať slušnejšie výživné na synov, ktorým som inak v rámci manželstva a konfliktnej rodiny ako otec naozaj bohviekoľko nedal.

Ani za dobrého syna sa nemôžem pokladať, lebo otcova náhla smrť roku 1950 prešla spoločným životom rodiny okrajovo, a mama umrela roku 1965 v nemocnici po mozgovej porážke v čase, keď som práve bol na filmovom festivale v španielskom Valladolide. V nemocnici ju doopatrovala a odprevadila na poslednej ceste moja žena, s ktorou v posledných rokoch uzavreli mier, takže mama sa k nám často uchýľovala, aby si odpočinula od chatrče na Trnávke (už nie v Masarykovej kolónii), preplnenej prichýlenými psami a mačkami. Moja retardovaná sestra Mária ich posadnuto zachraňovala, čo by sme mohli chápať ako bohumilú činnosť, lenže starať sa o ne a udržiavať čistotu, to už nedokázala, takže sa príbytok menil na chliev, ktorý mamu traumatizoval a vyvolával aj protesty susedov.

U mňa však mal prednosť film, publicistika, prekladanie, takže energia – a ani čas – už nevystávali, aby som mame pomohol zo slepej uličky tohto marazmu.

Ako som mohol a mal pomôcť, to ani teraz neviem, lebo materská láska mame zas nedovoľovala hlavatú, ale postihnutú dcéru opustiť, ale viem iné – kde je vôľa, nájde sa aj cesta, ako povedal ktosi múdry. Takže mame ostávalo iba občas zavítať k nám, potešiť sa s vnúčatami, a potom sa vrátiť do „zverinca“, ako chatrč priliehavo nazývala.

S podnikavým bratom Petrom (ročník 1928) som zasa stratil kontakt pre jeho dobrodružnosť. Po návrate z Povstania sa dostal za šoféra na ktorési ministerstvo, ale roku 1948 ušiel do okupovaného Nemecka, kde sa mu podarilo priženiť k staršej vdove s dcérkou a spolu s nimi emigrovať do Austrálie, kde hrdo farmárčili a kultivovali buš, čoskoro však vekový rozdiel rodinu roztrieštil... Dnes s nami udržiava živý kontakt jeho dcéra Amanda z Kalgoorlie, 37-ročná energická matka troch živých chlapcov – vlani celá rodina aj s manželom, špičkovým banským odborníkom, dokonca podnikla výlet do Európy, pozrieť si svoje korene...

Voľný čas

Nikdy som ho nemal, vždy bolo treba čosi napísať, vybaviť, a ja som nepoznal tajomstvo, ako voľný čas oddeliť od pracovného, zabrániť, aby splývali. A zrazu sa vďaka normalizácii tento priestor vynoril. V zásade som musel iba máločo, hoci takto pozitívne to hodnotím až spätne.

Ak moje vzťahy so synmi v spoločnom byte predtým poznačovala prítomnosť nehasnúceho konfliktu, z ktorého sme s chlapcami unikali iba na výlety do prírody, po odsťahovaní a rozvode sa vzťahy vyčírili. Najmä racionálny a veľkorysý starší syn Vlado, ktorému už ťahalo na dvadsiatku, práve praxoval v krátkom filme a nastupoval na pražskú FAMU, si ku mne vytvoril partnersky dôverný vzťah – kým k mame skôr protektorský nadhľad.

Ten vzťah pretrval po celý čas pražských štúdií až po rok 1978, keď ilegálne emigroval do krajiny svojich snov, do Nórska, kde postupne zapustil korene, a trvá podnes, aj keď sa rokmi mení a do synovských vzťahov pribúda čosi otcovské.

O tri roky mladší a emocionálnejší Igor, multitalent a „ezérmešter“, ktorý sa dlho rozhodoval medzi biosférou a technikou a dnes pracuje ako produkčný v STV, bol na mamu tuhšie naviazaný. Dlhšie mi zazlieval, čo všetko som neurobil, a mal som, a urobil, čo nemal. Bolo v tom určite aj kusisko pravdy. Ale vzťahy udržiaval, postupne sa hrany ohladili a teraz sme priatelia, hoci je to inakší druh priateľstva. Veď ako inak, keď sa mu podarilo zopakovať ten istý nešťastný graf krízového manželstva, ako som absolvoval ja – zatiaľ dokonca bez výhľadu na konštruktívne riešenie.

Keď tak vidím, o koľko viac mi synovia dávajú, než odo mňa dostali, necítim sa vo svojej koži dobre. O to menej, že stále je príležitosť vynahradiť to na vnúčatách, ale ja stále nie a nie si nájsť čas.

Druhá emigrácia, druhé manželstvo

Snahu pokračovať v kritickej činnosti zo zákulisia či z podzemia pripisujem dynamike publicistického rozbehu, v ktorom ma orwellovská premena na non-person zastavila príliš náhle. Po roku-dvoch som si uvedomil, že som v názorovom vývine natoľko pokročil oproti tomu, čo sa u nás ešte môže tolerovať, že postupne som sám od seba prestával písať (na šuplíkovú produkciu som nebol), a obmedzil som sa na príležitosti prekladať. To voľný priestor vyhnanca ešte väčšmi rozšírilo – a podnietilo opäť si uvedomiť celoživotný deficit vo vzťahoch k ženám.

Znova som, už na prahu dôchodku, vystrčil tykadlá, pravda, so skalopevným presvedčením, že už nikdy žiadne inštitucionálne riziko. V tom čase som sa v rámci nášho bytového družstva potíkal po suterénoch, ktoré kolektívnosťou spoločnej kuchyne a sanity pripomínali sovietske komunálky. Vo vlastnej izbe mal však každý svoje súkromie, a tak materiálna základňa bola v tom smere daná. Nasledovalo niekoľko vzťahov, letných i dlhších, ale nikdy sa nezdalo, že je to ono.

A zrazu som, spolu s novonadobudnutým bytom, natrafil v dome na učiteľku hudby, ktorá síce nebola môj sen, lebo toto jemné stvorenie bolo na mňa zjavne primladé, ale osud postvára všelijaké kúsky. Po troch rokoch spoločného života v dobrom i zlom, vo sviatok i všedný deň, sme si povedali, že tu hádam už nijaké riziko nehrozí. Tak sme spolu vyše 25 rokov a zjavne niet sily, čo by tento zväzok mohla ohroziť zvnútra. U mňa to navyše posilnilo sebavedomie, lebo som si vždy pripisoval neschopnosť prispôbovať sa, kooperovať. A tu zrazu vyvinie aj takéto vlastnosti, ktoré sú u mňa určite deficitné, ale zrejme kdesi v kúte existovali a slniečko ich dokázalo priviesť k životu.

Takto sa mi z dôchodcovského veku vykl'ula najkrajšia životná fáza, keď prvý raz v živote cítim bezpečné zázemie, aké som nikdy predtým nemal, a keď je ovzdušie presýtené pohodou a humorom. Nie je to iba môj pocit dosmrtného zaľúbenca, lebo Emiku majú radi aj moji synovia. A Vlado, Nór z vlastnej voľby, keď už v Oslo zakotvil, nás roku 1984 pozval na celé prázdniny. Precestovali sme naším trabošom kombi, ktorý nás vo dne vozil a v noci ubytovával, kusisko Nórska, po iné roky Bretaň či kus Talianska, opätovne Istriu. Tak som na staré kolená v motoristickom vydaní uskutočňoval spolu s Emikou čriepky svojich londonovských snov. Na jej vkus tajili v sebe priveľa rizík, napriek tomu ich prijímala a pripájala sa.

Disent a ja

Keď vystúpila so svojím programom Charta 77, ktorej reálsocovský režim urobil takú obrovskú reklamu, nutne si človek položil otázku – máš na to? Mlčať je jedno, aktívne sa vystaviť za terč iné. Obdivoval som tých pár chartistov, ktorých Slovensko malo, kládol si otázku, prečo ich je oproti Česku tak málo,

stotožňoval som sa s nimi – ale pripojiť svoj hlas, na to som nenašiel odvahu. Celoživotný rebel si prvý raz musel priznať – toto je na tak dlho, že na to nemáš. Pri spätnom pohľade si myslím, že som svoje limity odhadol správne. Naozaj to bolo naddlho a nejednému skvelému človeku to skrátilo život.

November 89

Zrazu sa celá budova dohovorenej hry na poťomkiniádu zosypala, akoby nebola z betónu, ale z piesku. Vyfarbila sa ako papierový drak. Ale veď ním predsa roky nebola, či ako?

Pri všetkej radosi z novonadobudnutej slobody som sa z toho nevedel tak tešiť ako mnohí, hoci moja dlhoročná proskribovanosť sa zrazu zmenila na plus. A keď ešte vysvitlo, že sloboda je aj slobodou rozdúchávať nacionalistické či rasistické pudy, slobodou rehabilitovať farskú republiku, radosť značne pobledla. Pravdaže som svoj priestor slobody začal aj ja využívať na zápas proti týmto silám, ale zreteľne som cítil, že som v defenzíve a že Slovensko naďalej hrá svoju osvedčenú hru „čo sme si, to sme si“. A tak sa prihlásila únava rokov. Pravda, v úzko profesionálnej oblasti filmovej publicistiky som sa zrazu ocitol medzi tými, ktorých hlas sa prinajmenšom berie na vedomie. Slovenský filmový ústav aj VŠMU mi povydávali dávno napísané štúdie odložené na ľad, profesor Václav Macek pomohol na svet výberu zo štúdií za polstoročie činnosti, ba VŠMU ma dokonca počtila čestným doktorátom a trenčianskoteplický Artfilm Zlatou kamerou. Napriek dojatiu neprestávam oboje ocenenia pociťovať ako precenenie, hoci už fakt takého precenenia budí váhavý pocit zadost'učinenia. Lenže nič z toho nezastrie, že sú to aj tak ocenenia za čosi, čo bolo, kým síl ubúda a ja sa svojou publicistikou udržujem na hladine za cenu toho, že si naďalej odopieram bezstarostné chvíle a radosť zo spolubytia s najbližšími, nepoznám sviatok ani piatok a stále doháňam, čo už malo byť napísané, dodané. Samozrejme to robím rád, je to droga, ktorú mi 20 rokov upierali – ale je rozumné holdovať droge? Navyše v mojom veku?

Londonov Elam Ohnivák so všetkým sekol, keď videl, že mu podnikanie prerastá cez hlavu, a „zvolil slobodu“ v prírodnom živote. To je, pravda, fikcia – sen, ktorý sa ani London neodhodlal uskutočniť. V Česku ho však uskutočnil reálny Elam Ohnivák, skvelý kameraman Jan Špáta, ktorý si v istej chvíli povedal: „Končím!“ a naozaj skončil.

Sloboda

Tak sa ocitám v situácii Buridanovho osla, ktorý má plnú slobodu ísť sa nažrať z oboch kôp sena, keďže sú však rovnako ďaleko, zdochne medzi nimi hladom. Lenže sloboda, ktorú teraz prežívame, má aj zemitejšie, masívnejšie aspekty. Ludvík Vaculík, autor výzvy Dvetisíc slov, po desaťročí slobody znechutene konštatuje: „Keď sa zrútil komunizmus, obnovili sa príčiny, z ktorých vznikol... Lenže tu sa už nebude dať bojovať za slobodu, lebo to bude ona.“

Naozaj stojím práve o túto slobodu? Alebo – mám uveriť, že naozaj sú všetky cesty k slobode, ktorá by bola aj sociálne spravodlivejšia, zarúbané?

Nemám dôvod banovať za socializmom, ktorý si zmyslel presadzovať sa korbáčom a šibenicou. Nemám však dôvod byť presvedčený, že bez nich je nemysliteľný a že jediný variant usporiadania spoločnosti je kolotoč konzumu a jeho stupňovania. Lenže podľa mňa je práve táto filozofia gassetovskému masovému človeku najbližšia, najprirodzenejšia, frommovské „byť, nie mať“ je pre menšinu, ktorá štatisticky nezaváži. A tak socializmus, ktorý vo svojom princípe smeruje inam a je teoreticky možný, v tomto kolotoči nemá šancu. Konzumizmus môže poraziť iba celosvetová ekologická katastrofa, ktorou sa už nevyhráza iba sci-fi, ale aj klimatológia. A toto by malo byť cieľom?

Potom si však stále naliehavejšie kladiem otázku – čo ma v tomto kolotoči drží, keď skutočne mám možnosť vystúpiť, vypojiť sa? Mám vôbec slobodnú vôľu? Alebo má pravdu Schopenhauer, keď hovorí, že človek môže **robiť**, čo chce, ale nemôže **chcieť**, čo chce?

Vyšlo v česko-slovenskom týždenníku **Mosty** č. 46-50/2002 a v **Ročenke odbojára 2008**.